УДК 37.034

Пономарьова О. Ю.,
здобувач кафедри теорії та історії педагогіки,
Київського університету Бориса Грінченка, м. Київ, Україна,
e-mail: OlhaOlga@ukr.net

ДІАГНОСТИКА СФОРМОВАНОСТІ ТОЛЕРАНТНОСТІ УЧНІВ СТАРШОГО

Розглянуто питання вивчення рівнів вихованості толерантності старшокласників. Окреслено комплекс діагностичних методів, зокрема: метод педагогічного спостереження; індивідуальні та групові бесіди; анкетування, тестування, бесіди з метою виявлення розуміння сутності поняття «толерантність», її основних ознак, механізмів прояву у взаєминах, спілкуванні з іншими, потреб і мотивів поведінки. Проаналізовано рівні сформованості у старшокласників певних поведінкових умінь, навичок, що характеризують прояви толерантності. З'ясовано ступінь прояву учнями соціально-комунікативних умінь у взаєминах з іншими.

Ключові слова: *толерантність; учні; педагогічне спостереження; тестування; соціально-комунікативні уміння.*

Постановка проблеми. В сучасному світі одним із найважливіших принципів побудови позитивних відносин між людьми є взаємодія на основі толерантності, розуміння, поваги поглядів, думок, традицій, культур інших країн і народів. Разом з тим, пріоритетним стає пошук новітніх шляхів, методів, технологій виховання ціннісної свідомості школярів.

Для розв'язання проблеми виховання толерантності старшокласників важливого значення набуває вивчення її як цілісного феномену в єдності її суттєвих сторін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичними засадами для обґрунтування результатів досліджуваної проблеми стали наукові роботи С. Авраменко [1], В. Нечерди [3], М. Горват [2], О. Орловської [4], Г. Парфілової, Л. Карімової [11], Л. Петько [5; 6; 12], В. Тернопільської [6; 7; 8; 9; 13], та ін., пов'язаними із застосуванням експериментального вивчення вихованості толерантності особистості дитини та підкріпленням результатів дослідження практичними висновками.

На основі структури толерантності особистості, що містить мотиваційно-ціннісний, когнітивний та діяльнісний компоненти, нами було виділено критерії з відповідними показниками.

Під час дослідження нами було застосовано комплекс діагностичних методів, зокрема: метод педагогічного спостереження за поведінкою учнів у взаєминах і спілкуванні з іншими; індивідуальні та групові бесіди з старшокласниками, батьками, учителями; анкетування, інтерв'ювання, тестування, бесіди з метою виявлення розуміння сутності поняття «толерантність», її основних ознак, механізмів прояву у взаєминах, спілкуванні з іншими, потреб і мотивів поведінки; застосування ситуацій морального вибору й аналізу життєвих ситуацій; метод самооцінки; метод кількісної обробки отриманих даних.

Тож, **метою статті** є вивчення рівнів вихованості толерантності старшокласників.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наше дослідження було побудоване на принципах об'єктивності, наукової обґрунтованості, ненанесення шкоди, адекватності та достатності.

Підготовчий етап дослідно-експериментальної роботи з учнями щодо діагностування сучасного стану сформованості толерантності дозволив бачити дітей у природних для них умовах під час перерв, у процесі підготовки й проведення справ різного характеру, під час спільної діяльності. Це дало змогу одержати інформацію про діяльність дітей старшого шкільного віку, їхній емоційний стан, особливості відносин з оточуючими, наявність установок на толерантну чи інтолерантну взаємодію, позитивне чи негативне ставлення щодо самовиховання толерантності.

Завдяки методу педагогічного спостереження нами було діагностовано непоодинокі випадки проявів інтолерантності серед старших учнів, а саме: категоричності у судженнях та висновках, вияву нетерпимості до індивідуальних особливостей інших, неприйняття іншої точки зору, невміння слухати й вести діалог. Рідше виникали прояви агресивності, дискримінації за статевими, соціальними ознаками та ін. На перевагу негативним сторонам взаємодії частиною учнів було продемонстровано приклади впевненої, толерантної поведінки; свідомого вибору в тих чи інших ситуаціях; відчуття задоволення від спілкування з оточуючими, усвідомлення можливості досягти бажаного без приниження почуттів й інтересів інших.

Дієвим виявився також метод індивідуальних та групових бесід із старшокласниками, які проводились

у вільній формі. Цей спосіб дозволив нам виявити позиції, ціннісні орієнтації старшокласників до себе і навколишнього світу. Було з'ясовано, що більшість випадків проявів інтолерантності у поведінці дітей в сучасному суспільстві зумовлюється економічною кризою, зубожінням широких верств населення, складним, неспокійним часом для нашої держави і всіх країн світу. Більшість співбесідників виявляли переважно байдуже, а інколи й скептичне, ставлення до теми толерантності, її ідей та принципів.

З метою виявлення у старшокласників установок на толерантність, наявність у них стійкого інтересу та емоційної оцінки своїх знань щодо толерантності та бажання й наміру оволодіння вміннями і навичками для здійснення толерантних взаємовідносин нами було проведено ряд діагностик. Проведене дослідження виявило відсутність у дітей зацікавлення темою толерантності, зокрема, було отримано суттєву кількість відповідей «важко відповісти» на питання опитувальника. Занепокоєння викликає також те, що певна кількість учнів відмітили у їх близькому оточенні наявність осіб, яким притаманні відмінні риси та якості, що викликає відчуття неприязні та бажання відсторонитися від спілкування.

Одним із показників мотиваційно-ціннісного компонента нами було визначено гуманістичну установку на спілкування, що вміщує в себе певні моральні риси особистості, необхідні для толерантної взаємодії (емпатія, гуманність, стриманість, доброзичливість, відповідальність, перцепція тощо). Разом з тим, людина має усвідомлювати себе частиною цього світу де вона виступає носієм певних культурних традицій, здійснює свою діяльність, оцінюючи інших та піддаючись оцінці з боку інших. Для діагностування ми використовували методику для визначення соціокультурної ідентичності (ОСКІ), який дозволяє визначити соціокультурну, регіональну ідентичність чи виявити схильність до расизму.

Результати дослідження засвідчили, що респонденти мають досить низький рівень прояву расизму, високий рівень соціокультурної та дещо нижчий рівень розвитку регіональної ідентичності.

За допомогою анкетування нами було досліджено мотиви поведінки старшокласників, цінності та життєві установки, які є визначальними у їх діяльності. Відповідно цього опитування виявлення толерантності старшокласниками досить часто носить ситуативний характер. Разом з тим, одними із основних мотивів вияву толерантності виступають орієнтація на спілкування з ровесниками, ціннісне ставлення до інших та орієнтація на майбутнє. Вибір саме таких пріоритетних мотивів старшокласниками можна пояснити віковими особливостями цього періоду розвитку особистості, а саме: орієнтацією на особистісне самовизначення та професійне спрямування.

Дані рівнів вихованості толерантності старшокласників *за мотиваційно-ціннісним компонентом* засвідчили, що емоційні переживання значної частини учнів часто мають негативне забарвлення по відношенню до певної ситуації або не мають емоційного відгуку на події взагалі, що характеризується відсутністю почуттів і переживань, пов'язаних з усвідомленням толерантних ціннісних орієнтацій зокрема.

Для визначення рівня знань старшокласниками, сутності поняття «толерантність» нами було запропоновано продовжити речення *«Толерантність – це…»*. Саме цей метод незакінчених речень, на нашу думку, дозволив стимулювати учасників опитування на роздуми стосовно суті толерантності. До високого рівня вихованості толерантності в цьому виді діагностування ми відносили ті відповіді, які демонстрували усвідомлення ціннісного ставлення до іншої людини.

Трактування толерантності як «поваги до іншого способу життя», яке водночас є позитивним і разом з тим, виступає як дещо узагальнене поняття, що не відображає активної спрямованості толерантності та не має соціального забарвлення ми віднесли до середнього рівня.

На жаль значна кількість респондентів продемонструвала низький рівень усвідомлення, що ж таке є толерантність, асоціюючи це поняття з покірністю, неможливістю самозахисту та відстоювання власних інтересів, поступу іншим, слабкістю та смиренням перед обставинами чи іншими людьми, здебільшого неприємними. Частина учнів визначила поняття толерантність як суто глобальне явище, яке не має відношення до життя конкретної особистості.

Для визначення рівня вихованості толерантності за критерієм «знання про толерантність», який містить в собі розуміння поняття «толерантність» нами було проведено тест «Знання про толерантність», що передбачав визначення рівня обізнаності старшокласників про толерантність, ключових структурних компонентів цього поняття.

Результати засвідчили, що частина учнів не розуміє сутність поняття «толерантність», відмінності між поняттями «терпимість» і «толерантність», не знає, які риси притаманні толерантній людині; значна частина досліджуваних не розуміють такі поняття, як «ідентичність», «ідентифікація», «ксенофобія», «шовінізм», «націоналізм», «нацизм», «расизм», «дискримінація» тощо. Плутають поняття «біженець», «мігрант», «іммігрант», «емігрант». Знання поверхові та несистематичні. Це пояснюється тим, що спеціальна робота для засвоєння цих знань не проводилася.

Для діагностики третього показника «розуміння існування меж толерантності» критерію «знання про толерантність» нами було обрано метод незакінчених речень. Надані відповіді були розподілені нами за трьома рівнями. Висловлювання в яких чітко прослідковувалось розуміння існування ситуацій прийнятних для виявлення толерантності і навпаки, зазначалися умови за яких людина не може демонструвати толерантне сприйняття дій оточуючих (агресія, деструктивна поведінка, спричинення шкоди слабшим, неправомірні дії стосовно інших людей і т. д.) були віднесені нами до високого рівня. Нечіткі відповіді, які містили в собі більш узагальнене пояснення («все має свої межі», «толерантність не може бути безкінечною» і т. д.) були віднесені до середнього рівня. Також під час опитування були надані відповіді, які носили негативне ставлення предмету опитування, а також було продемонстровано нерозуміння суті завдання і як наслідок відсутність відповіді. Саме ці відповіді були віднесені до низького рівня.

Для діагностування рівнів вихованості толерантності старшокласників за критерієм «уміння і навички користуватися набутими знаннями щодо толерантності у реальних життєвих ситуаціях» діяльнісного компонента, який включає в себе вияв свідомої саморегуляції поведінки на основі набутих знань і вмінь толерантної взаємодії нами було обрано діагностику комунікативної толерантності (В. Бойко). Комунікативна толерантність учнів за цими трьома ситуаціями була наступною: низький рівень – 26,8 % опитаних учнів експериментальних груп і 27,8 % учнів контрольних груп. При цьому середній рівень був наявний у 67,7 % старшокласників експериментальних груп і 67 % – контрольних, а високий – лише у 5,5 % респондентів експериментальних груп і 5,2 % – контрольних.

Отримані дані дають змогу стверджувати, що деякі поведінкові ознаки вказують на наявність у судженнях чи діях старшокласників настороженості, підозрілості, небажання відгукуватися на проблеми інших, негативні узагальнення про людей, переважає негативний досвід міжособистісної взаємодії [5].

Для діагностики другого показника «сформованість у старшокласників умінь реалізації навичок толерантних взаємовідносин» нами було обрано експрес-опитувальник «Індекс толерантності» (Г. Солдатова, О. Кравцова, О. Хухлаєв, Л. Шайгерова). За цим опитуванням учні показали наступні рівні вихованості толерантності: низький рівень в експериментальних групах – 68,9 % учнів, у контрольних – 68,0 %, середній в експериментальних групах – 22,5 % учнів, у контрольних – 23,6 %, високий в експериментальних групах – 8,6 % учнів, у контрольних – 8,4 %.

Крім того, старшокласникам пропонувалося визначити рівень сформованості у себе певних поведінкових умінь, навичок, що характеризують прояви толерантності. Паралельно із оцінкою юнаками і дівчатами власних проявів толерантності у поведінці застосовувався метод узагальнення незалежних характеристик – батькам, учителям було запропоновано оцінити рівень сформованості соціально-комунікативної культури дітей у міжособистісних взаєминах. Ми також з'ясовували за допомогою методу узагальнення незалежних характеристик, наскільки старшокласники виявляють соціально-комунікативні уміння у взаєминах з іншими. З цією метою ми порівнювали оцінки старшокласників із оцінками їхніх однокласників, учителів і батьків.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок. Як показали результати констатувального етапу експерименту, старшокласники мають недостатньо глибокі ґрунтовні знання щодо основних складових толерантності особистості. Для більшості старшокласників толерантність не виступає механізмом регулювання їх поведінки. Багатьом юнакам і дівчатам властива спрямованість на себе, тяжіння до егоцентризму, низький рівень емпатії, що блокує розвиток у них соціально-комунікативних умінь, здатність до конструктивної взаємодії на засадах толерантності. У них не сформовані навички саморегуляції поведінки, що виражається у неконтрольованих діях, вчинках, ненормативній лексиці, вони також не володіють навичками ефективного розв'язання конфліктних ситуацій.

Тому, узагальнення даних констатувального експерименту, виявлення рівнів сформованості толерантних умінь і навичок у старшокласників стануть у подальших наших наукових розвідках базисом у визначення цілі, інструментом для конкретизації завдання, відбору форм і методів роботи для оптимізації виховання толерантності у юнаків і дівчат.

Список використаних джерел

1. Авраменко С. М. Виховання толерантності підлітків у діяльності дитячих та молодіжних громадських об'єднань Криму середини XX − початку XXI століття : автореф. дис. … на здоб. наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Заг. педагогіка та історія педагогіки» / Авраменко Світлана Миколаївна. − Ялта, 2013. − 20 с.
2. Горват М. В. Виховання толерантності у молодших школярів в умовах інтерактивного педагогічного спілкування : автореф. дис. … на здоб. наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Горват Маріанна Василівна. − Умань, 2014. − 19 с.
3. Нечерда В. Б. Педагогічні умови виховання толерантності старших підлітків у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи : автореф. дис. … канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Нечерда Валерія Борисівна. − К., 2015. − 20 с.
4. Орловська О. Етапи підготовки майбутнього вчителя до виховання толерантності в учнів старшої школи США / О. Орловська // Порівняльна професійна педагогіка. – 2011. − № 2. – С. 175−180.
5. Петько Л. В. Туризм – справа захоплююча / Л. В. Петько // Рад. школа. – 1990. – № 11. – С. 25–29.
6. Петько Л. В. Філософсько-лінгвістичні ідеї розуміння міжлюдської комунікації у соціальному середовищі / Л. В. Петько // Наукові записки Національного ун-ту «Острозька академія». Серія «Філологічна» : зб. наук. праць / укл. І. В. Ковальчук, Л. М. Коцюк, С. М. Новоселецька. – Острог : Вид-во Національного ун-ту «Острозька академія», 2015. – Вип. 53. – С. 309–312.
7. Тернопільська В. І. Культура особистості школяра : постановка проблеми / В. І. Тернопільська // Вісник Житомирського державного ун-ту ім. Івана Франка. – 2005 (24). – С. 130–133.
8. Тернопільська В. І. Психологія для старшокласників : соціально-комунікативний аспект : навч. посібник / В. І. Тернопільська. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 308 с.
9. Тернопільська В. І. Толерантність як складова соціально-комунікативної культури особистості / В. І. Тернопільська // Вісник Житомирського держ. ун-ту ім. І. Франка. − 2008. − № 40. – С. 92−95.
10. Тернопільська В. І. Толерантність як детермінанта формування соціальної активності особистості / В. І. Тернопільська, О. Г. Литвиненко, О. Ю. Пономарьова // Topical issues of social pedagogy : Collective monograph. – CARICOM, Barbados, 2017. – С. 135−153.
11. Parfilova Gulfiia G., Karimova Lilia Sh. Teenage Students' Tolerance Formation // IEJME – MATHEMATICS EDUCATION 2016, VOL. 11, NO. 4, 513−523 OPEN ACCESS DOI : Article number : mathedu.2016.049

12. Pet'ko L. Priorities for the development of the Ukrainian national idea and the upbringing students of this modern era / L. Pet'ko // Intellectual Archive. – Toronto : Shiny Word. Corp. (Canada), 2017. – Vol. 6. – No. 5, September / October. – PP. 59−78.
13. Ternopilska V. I. The role of self-government in development of leadership qualities among students / V. I. Ternopilska // Problems of development modern science : theory and practice : Collection of scientific articles. − EDEX, Madrid, España, 2016. − P. 327−330.

О. Ю. Пономарева,
соискатель кафедры теории и истории педагогики,
ЧНУ им. Петра Могилы, г. Николаев, Украина

ДИАГНОСТИКА СФОРМИРОВАННОСТИ ТОЛЕРАНТНОСТИ УЧАЩИХСЯ СТАРШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Рассмотрены вопросы изучения уровней воспитанности толерантности старшеклассников. Описан комплекс диагностических методов, в частности: метод педагогического наблюдения; индивидуальные и групповые беседы; анкетирование, тестирование, беседы с целью выявления понимания сущности понятия «толерантность», его основных признаков, механизмов проявления в отношениях, общении с другими, потребностей и мотивов поведения. Проанализированы уровни сформированности у старшеклассников определенных поведенческих умений, навыков, характеризующих проявления толерантности. Выяснено насколько ученики проявляют социально-коммуникативные умения во взаимоотношениях с другими.

Ключевые слова: *толерантность; педагогическое наблюдение; тестирование; социально-коммуникативные умения.*

O. Yu. Ponomareva
Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, Ukraine

DIAGNOSTIC OF FORMING TOLERANCE TO SECONDARY SCHOOL STUDENTS

Today, more than ever, pupils interact with people of differing ethnicities, religions, and cultures.

Still, a modern school should help their students prepare to live, learn, and work in communities that will become even more diverse. Teaching tolerance is important not just because it is part of our Ukrainian heritage, but because the person who learns to be open to differences will have more opportunities in education, business, and many other aspects of life.

The purpose of the research was to study and diagnose tolerance in pupuils of secondary school age. Studied the levels of tolerance in senior pupils. The author stresses that for solving the problem of raising tolerance in students, it becomes important to study it as a holistic phenomenon in the unity of its essential aspects. Outlined A set of diagnostic methods, in particular: the method of pedagogical observation; individual and group conversations; questioning, testing, conversations in order to identify the understanding of the concept of «tolerance», its main features, mechanisms of manifestation in relationships, communication with others, needs and motives of behavior; application of situations of moral choice and analysis of life situations; self-esteem method; method of quantitative processing of the received data. Analyzed the level of forming certain behavioral skills and skills characterizing the manifestations of tolerance. Determined how students disclose social and communicative skills in their relationships with others.

Key words: *tolerance; secondary school students; pedagogical observation; testing; social and communicative skills.*

Рецензенти: ***Коваль Г. В.,*** д-р наук з держ. упр, професор;
Букач М. М., д-р пед. наук, професор кафедри.

© Пономарьова О. Ю., 2018

Дата надходження статті до редколегії 26.04.18